

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
SUMQAYIT DÖVLƏT UNİVERSİTETİ**

**Tarix fakültəsinin Tarix müəllimliyi ixtisası
üzrə əyani şöbəsinin II kurs tələbəsi
Qədirov Cavid Şixəli oğlunun**

<<Kiçikyaşlı məktəblilərin cinsi tərbiyəsi>>

mövzusunda

S Ə R B Ə S T İ Ş İ №1

Fənn: Pedaqogika

Elmi rəhbər: Salamova Kəmalə

Qrup: 823

Plan:

1. Akselerasiya nədir?
2. Kiçikyaşlı məktəblilərin yaş xüsusiyyətləri.
3. Kiçikyaşlı məktəblilərin cinsi tərbiyəsi.

GİRİŞ

Pedaqoji fikir tarixində şəxsiyyətin inkişafının yaş və fərdi xüsusiyyətlərinə həmişə diqqət yetirilmişdir. İnsanın hər bir yaş dövrünün özünəməxsus xüsusiyyətlərinə Azərbaycan xalq pedaqogikasında geniş yer verilmişdir.

Azərbaycan xalq pedaqogikasında məktəb yaş bölgüsündən əlavə yüz yaşa qədər dövrü səciyyələndirən nümunələr vardır. Bu nümunələr təsdiq edir ki, hər bir xalq uşaqların yaş bölgüsü ilə maraqlanmış, bu və ya digər məsələdə həmin bölgünü nəzərə almağı zəruri saymışdır.

Yaş dövrlərinin müəyyən edilməsi uşaqların bilik səviyyələri ilə əlaqədar meydana gəlmişdir. Tərbiyəetmə işində uşaqların yaş və fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması və yaş dövrlərinin təsnif edilməsini görkəmli filosoflar, pedaqoqlar zəruri hesab etmişlər. Bu onunla izah edilir ki, hər bir yaş dövrü üçün uşaqların fiziki, psixoloji və sosial inkişafının özünəməxsus səviyyəsi var.

İnsan öz inkişafında müxtəlif yaş dövrlərindən keçir və hər bir dövr şəxsiyyətin inkişafına müəyyən təsir göstərir. Pedaqogika tarixində insanın yaş dövrləri ilə bağlı müxtəlif mülahizələr irəli sürülmüşdür (Aristotel, N.Gəncəvi, Y.A.Komenski, C.C.Russo və b.). Məsələn, Y.A.Komenski dörd fəslə müvafiq olaraq insan həyatını dörd dövrə bölmüşdü: həyatın bahar dövrü (uşaqlıq), yay dövrü (gənclik), payız dövrü (orta yaş), qış dövrü (qocalıq). C.C.Russo uşaq və gənclik illərini dörd yaş dövrünə bölmüş və hər dövr üçün səciyyəvi tərbiyə sahəsini göstərmişdir: I — fiziki inkişaf dövrü (0-2 yaş); II — hisslərin inkişafı dövrü (2-12 yaş); III — zehni inkişaf dövrü (12-15 yaş); IV — əxlaqi inkişaf dövrü (15-18 yaş).

Qədim yunan filosofu Platon yaş qrupları haqqında maraqlı fikirlər söyləmişdir. Yaş bölgülərinə o, ad qoymasa da 30 yaşa qədər olan dövrləri səciyyələndirmişdir. Platon deyirdi ki, 3-6 yaşlı uşaqlar dövlət tərbiyəçilərinin rəhbərliyi ilə ətrafları açıq olan, lakin üstüörtülü saray və meydançalarda oyunla məşğul olmalıdırlar. Uşaqlar 7-12 yaşlarında dövlət. 12-16 yaşlarında uşaqlar palestra (güləşmə) məktəbinə davam etməli, 16-18 yaşlarında isə, əsasən, əməli məqsəd daşıyan hesab, həndəsə, astronomiyani öyrənirdilər. 18-21 yaşlarında onlarla efebiya, yəni hərbi və mülki təcrübə keçirilirdi. Həmin yaşlarda əqli fəaliyyətə həvəs göstərən gənclər təhsilin üçüncü dərəcəsinə qədəm qoymalı və burada 30 yaşa qədər oxumalı idilər. Müstəsna istedadı olanlar təhsillərini beş il davam etdirərək, sonra böyük dövlət vəzifəsi tuta bilirdilər. Belə adamlar 50 yaşdan sonra dövlət vəzifəsindən azad olub, elmi-tədqiqat işləri ilə məşğul olurdular.

Pedaqogika elmi klassik pedaqoqların yaş fiziologiyası sahəsində aparılan tədqiqatlarının nəticəsinə əsaslanaraq, uşaqların yaş dövrlərini aşağıdakı kimi müəyyən etmişdir. 1. Məktəbəqədər dövr; 2. Məktəb dövrü. Bu yaş dövrlərinin özünəməxsus xüsusiyyətlərini şərh etməzdən əvvəl akselerasiyanın mahiyyətini bilmək lazımdır.

Akselerasiya nədir?

İnsan orqanizminin fiziki inkişafı, çəki və boy artımı, eyni zamanda bədən hissələrinin bir-birinə olan nisbəti kəmiyyət və keyfiyyət dəyişmələri ilə xarakterizə olunur. Uşağın anadan olandan cinsi yetkinliyə çatanadək böyüməsi dalğavari gedir, yəni böyümə sürəti (tempo) ayrı-ayrı mərhələlərdə kəskin dəyişir. Belə ki, anadan olandan 3 yaşadək, 5 yaşdan 7 yaşadək və 12-14 (cinsi yetkinlik dövründə) yaşlar arasında böyümə tempo daha yüksək olur. Uşaq orqanlarının böyüməsini aşağıdakı dörd qrupa bölmək olar: **1.** Uşaq anadan olandan sonra birinci il və cinsi yetkinlik dövründə daha yüksək böyümə tempinə malik olan orqanlar. Bunlara dayaq-hərəkət aparatı, tənəffüs, həzm, sidik ifrazı sistemi və böyük qan dövranı damarları aiddir. **2.** Birinci il ya tam, ya da nisbi son formalaşma mərhələsinə çatan orqanlar. Bunlara mərkəzi sinir sistemi, görmə analizatoru, daxili qulaq aiddir. **3.** Cinsi yetkinlik dövründə intensiv böyüyən orqanlar. Bunlara cinsi orqanları misal göstərmək olar. **4.** 10-12 yaş dövründə yüksək böyümə tempinə malik olan orqanlar. Sonrakı illərdə isə proses əksinə gedir. Məsələn, limfa sistemi orqanları və çəngələbənzər vəzi.

Böyümə prosesinin qanunauyğunluqları

Böyümə prosesi bir çox ümumi qanunlara tabedir, bunlardan aşağıdakıları göstərmək olar:

1. Növbələşmə qanunu:

Bu qanuna görə borulu sümüklər növbə ilə gah uzununa, gah da eninə daha sürətlə böyüyür. Eyni ətrafın bir sümüyü uzununa böyüdüyü halda, digər sümüyü eninə böyüyür. Məsələn, yuxarı ətrafın çiyin sümüyü uzununa böyüdüyü zaman, mil və dirsək sümükləri eninə böyüyürlər. Beləliklə, uşaq orqanizminin ayrı-ayrı hissələrinin böyüməsi növbə ilə gedir və bu proses böyümənin sonunadək davam edir.

2. Tənasüblük qanunu:

Bu qanuna görə uşaq orqanizminin uzununa ölçüsünün eninə olan nisbəti üç dövrdə dəyişir: 4 yaşdan 6 yaşadək, 6-15 yaşlarında və 15 yaşdan yetkinlik yaşınadək olan dövrlərdə. Uşaq anadan olandan yetkin yaşa çatanadək orqanizmin hər bir seqmentinin onun ümumi uzunluğuna nisbəti özünəməxsusdur. Bu faktları bilmək hər şeydən əvvəl tibbi-ekspertiza və antropoloji tədqiqatlar üçün daha vacibdir. Əgər bədənə hansısa bir seqmentin böyüməsi adi halda olduğuna nisbətən güclü gedirsə, onda ona qonşu olan seqmentlərin böyüməsi uyğun olaraq azalır, daha doğrusu normal ölçüsünə çatmır.

3. Cinsi yetkinlik dövründə fəaliyyət göstərən qanun:

Bu qanuna görə cinsi yetkinlik dövrünədək ümumi böyümə aşağı ətrafların böyüməsi hesabına baş verir, cinsi yetkinlik dövründə isə gövdənin böyüməsi hesabına orqanizm uzununa böyüyür. Cinsi yetkinlik dövrünədək orqanizmdə sümüklərin uzununa böyüməsi üstünlük təşkil edir, cinsi yetkinlik dövründə isə sümüklərin eninə böyüməsi baş verir. Cinsi yetkinliyədək olan dövrdə başlıca olaraq sümüklər böyüyür, cinsi yetkinlik dövründə isə əzələ sistemi yaxşı böyüyür.

4. Assimetriya qanunu:

Bu qanun yetkinlik dövrünə çatmış adamlarda özünü doğruldu. Belə ki, cüt orqanlarda funksional assimetriya mövcuddur. Məsələn, sağ əli yaxşı inkişaf etmiş adamlarda sol əl nisbətən balacadır, solaxaylarda isə əksinə olur. Cüt orqanların normal assimetriyası yaşla əlaqədar olaraq inkişaf edir və onun funksiyasından asılı olur.

Böyümə və inkişafa təsir edən amillər:

Uşaq orqanizminin böyümə və inkişafına mühit amilləri daim öz təsirini göstərir və inkişafı bu və ya digər istiqamətə yönəldir. Bunlara aşağıdakılar aiddir:

1. Hamiləlik müddəti. Hamiləlik nə qədər çox çəkərsə, yeni doğulmuşun çəkisi və boyu bir o qədər çox olur.

2. Ananın yaşı. Ana 40 yaşınadək olduqda yeni doğulmuş uşaqların çəkisi və uzunluğu artır, daha yaşlı qadınlarda isə göstəricilər aşağı düşür.

3. Hamiləliyin sayı. Qadınlarda ikinci uşaqlarının çəkisi və boyu birinci uşağa nisbətən iri olur. Hətta yeni doğulmuşlarda boyu eyni olduqda belə çəkisi ananın hamiləlik sayından asılı olaraq dəyişir.

4. Menstrasiyanın başlanma vaxtı. Qız vaxtında menstruasiyası tez başlamış qadınlarda yeni doğulmuş uşaqlar boyca və çəkicə iri olur.

5. Ananın fiziki quruluşu. Ananın bədəninin morfoloji quruluşu, xüsusilə, çanağın quruluşu mühüm əhəmiyyət daşıyır. Enli çanağı olan qadınlarda iri uşaqları olur. Adətən ağ irqə malik olan qadınlar qara irqli qadınlara nisbətən iri çanaq quruluşuna malik olurlar.

6. Konstitusional amil. Konstitusional amil dedikdə valideyindən uşağa keçən normal və yaxud potoloji dəyişmələr nəzərdə tutulur.

7. Sosial amillər. Bir sıra mənbələrə görə göstərmək olar ki, az təminatlı ailələrin uşaqların böyümə və inkişafı zəif gedir.

8. Qida, onun tərkibi. Uşaq anadan olandan sonra onun böyümə və inkişafına yuxarıda qeyd etdiyimiz amillərlə yanaşı qidalanma da öz təsirini göstərir. Qidanın tərkibindəki yağlar, zülallar və sulu karbonlar, mineral duzlar, vitaminlərvə s. uşağın böyümə və inkişafına böyük təsir göstərir.

9. İqlim amilləri. İqlim amillərinin uşağın böyüməsi və inkişafına, eyni zamanda cinsi yetkinləşməsinə çox böyük təsiri göstərir. Belə ki, dağlıq şəraitdə və soyuq iqlimdə yaşayanlarda yeni doğulmuş uşaqların çəkisi və boyu aşağı olur, cinsi yetkinliyə isə gec çatırlar. İlin ayrı-ayrı fəsiləri də uşaq orqanizmlərinin böyümə və inkişafına dolaylı yolla da olsa öz təsirini göstərir. Çəki artımına yayın axırı və payızda, orta artıma qışda, çəkinin aşağı düşməsinə və yaxud geri qalmasına isə yazda və yayın əvvəlində təsadüf edilir. Boyun maksimum artması yazda və yayın əvvəlində, orta böyümə tempi qışda və nisbətən zəif böyümə yayın axırı və payızda müşahidə edilir.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində bir çox ölkələrdə uşaqların sür'ətli böyüməsi müşahidə olunurdu. Nəhayət 1935-ci ildə E.Kox ilk dəfə olaraq uşaqların fiziki inkişafını sür'ətli getməsinə **akselerasiya** adlandırmışdı.

Hazırda akselerasiya çox geniş bir anlayış kimi yanaşılır. Ona əsrin tendensiyası anlayışı kimi də baxılır. Bir əsrdə orqanizmin bətdaxili inkişaf dövründən yetkin vəziyyətdək fiziki inkişafın sürətlə getməsi başa düşülür.

O dövrdə akselerasiya məvhumu uşaqların bədən ölçülərinin artması və cinsi yetkinliyə vaxtından tez çatması kimi başa düşülürdü. Fiziki inkişafın əsas göstəricisi kimi isə bədən uzunluğu, döş qəfəsinin tutumu və bədən kütləsinin artması nəzərdə tutulurdu. Lakin orqanizmin morfoloji xüsusiyyətləri ilə funksional fəaliyyəti arasındakı

sıx əlaqəsini nəzərə alan alimlərin bir qrupu fiziki inkişafın əsas əlamətini ağ ciyərlərin həyat tutumunda, bəzi əzələ qruplarının iş qüvvəsində, skeletin sümükləşmə dərəcəsində, dişlərin çıxması və dəyişməsində, cinsi yetkinləşmədə görürdülər.

Hazırda "akselerasiya"ya çox geniş bir anlayış kimi yanaşılır. Ona əsrin tendensiyası anlayışı kimi də baxılır. Bir əsrdə orqanizmin bətdaxili inkişaf dövründən yetkin vəziyyətdəki fiziki inkişafının sür'ətlə getməsi kimi başa düşülür. Yeni doğulmuş körpələr üzərində aparılan tədqiqatlar göstərir ki, son 50-60 il ərzində onların bədən uzunluğu 0,5-10 sm, kütləsi isə 100-150 q artmışdır. Bu isə o deməkdir ki, böyümənin sür'ətlənməsi bətdaxili inkişaf zamanı da olur. Uşağın bədən kütləsi dörd aylığında iki dəfə artır, halbuki belə artıma əvvəlki aylıqda rast gəlinmirdi. 75-95 il bundan qabaqki uşaqlara nisbətən hazırki bir yaşlı uşaqlarda bədən uzunluğu orta hesabla 5 sm, kütləsi isə 1,5-2,0 kq artmışdır.

Akselerasiya bağça yaşlı və məktəbəqədər yaşlı körpələrdə daha aydın müşahidə olunurdu. Məsələn, Polşanın Varşava şəhərində yaşayan 1,5-3 yaşlı körpələrin bədən uzunluğu 1881-ci ildən 1961-ci ilədək orta hesabla 10-12 sm artdığı halda, 1924-cü ildən 1961-ci ilədək təxminən 4 sm artmışdır. Şimali Amerikada, İngiltərədə, İsveçdə, Polşada 1800-cü ildən 1950-ci ilədək 5-7 yaşlı uşaqlarda hər onillikdə bədən uzunluğu 1,5 sm, kütləsi isə 0,5 kq artmış, daimi dişləri isə bir il tez çıxmışdır (A.Q.Xripkova, 1978).

Akselerasiyaya başqa bir misal: Moskvada son 50 ildə kişilərin boyu 10sm, qadınların boyu 6 sm artmışdır. 1880-1963-ü illərdə 11 yaşında olan uşaqların boyu 10 sm, 15 yaşında olan uşaqların boyu isə 13 sm artmışdır. Bədən çəkili isə 7-14kq artmışdır. Lakin gələcək ana akselerasiyanın müsbət və mənfi təsirlərini nəzərə alıb özünə elə qulluq etməlidir ki, doğulan uşaq 3-3,5 kq-dan çox olmasın. Akselerasiya ömrün uzanmasına, psixi göstəricilərə müsbət təsir etməklə bərabər döl çox iri olduğu hallarda onun ölü doğulmasına səbəb ola bilər.

Böyümənin sür'ətlə getməsi ilə yanaşı olaraq cinsi yetkinlik dövrü də tez başlayır. Məsələn, Sank-Peterburq şəhərinin qızlarında ilk menstruasiya 1927-1930-cu illərdə 14 yaş 2 aylığında olduğu halda, 1959-cu ildə bu proses 12 yaş 11 aylığında başlamışdır.

Qeyd etməliyik ki, akselerasiyaya səbəb olan amillər haqqında ümumiləşdirilmiş vahid bir fikir yoxdur. Çoxlu nəzəriyyələr, fikirlər var ki, onlardan bir neçəsinin üzərində dayanaq.

Alimlərin çoxu belə güman edirlər ki, inkişafdakı bütün irəliləyişin əsasında **qida amili** durur. Hər adama düşən yüksək keyfiyyətli zülalın və təbii yağın-piynin əhəlinin tələbatı baxımından artması ilə əlaqələndirilir. Bura həmçinin bütün il boyu meyvə tərəvəzin mütəmadi olaraq istifadə olunması, ana və uşaq orqanizminin vitaminlə yaxşı tə'min olunması və s. aiddir.

Heliogen nəzəriyyəyə görə akselerasiyada başlıca rol uşaq orqanizminə günəş şüalarının təsiri oynayır. Bu nəzəriyyənin tərəfdarlarının fikircə hazırda uşaqlar daha çox təbii şüalanmalara (radiasiyaların təsirinə) mə'ruz qalırlar. Bu fikir o qədər inandırıcı deyil, ona görə ki, yer kürəsinin şimal qütbündə akselerasiya prosesi heç də cənub qütbünə nisbətən aşağı tempə getmir.

Akselerasiyaya səbəb kimi maqnit sahəsinin endokrin vəzilərinə müsbət təsirini, texniki tərəqqini, insanların daha çox idmanla məşğul olmalarını və s. göstərmək olar.

Bir qrup alimlər isə akselerasiya prosesini **iqlim dəyişmələri** ilə əlaqələndirirlər. Onlar belə güman edirlər ki, rütubətli və isti iqlim isə orqanizmin istilik itirilməsinə

səbəb olur və ona görə də guya boyatma stimullaşdırılır.

Kiçikyaşlı məktəblilərin yaş xüsusiyyətləri

Kiçik yaşlı məktəblilər ibtidai sinifləri əhatə edir. Bura 6-10 və ya 7-11 yaşa qədər uşaqlar daxildir. İbtidai sinif şagirdlərinin fizioloji, psixoloji və sosial inkişafı məktəbəqədər yaşlı uşaqların inkişafından xeyli dərəcədə fərqlənir. Kiçikyaşlı məktəblilərin fizioloji xüsusiyyətləri onunla səciyyələnir ki, bu yaş dövründə uşaqlarda əzələ lifləri sürətlə inkişaf edir, bərkiyir, əzələlərin qüvvəsi artır və sümükləşmə prosesi sürətlənir. Onurğa sümüyü, normal bir əyrilik vəziyyəti alır. Onların boyu ildə 5 sm. artmaqla 115 sm-dən 140 sm-ə qədər, çəkili 21 kq-dan 33 kq-a qədər artır. Uşaqlar bu yaş dövründə çox mütəhərrik olurlar, saatlarla oynamaqdan yorulmurlar. Bu isə əzələlərin çox sürətlə inkişafı ilə əlaqədar olur.

Bu yaşda orqanizmin **anatomik-fizioloji inkişafı** yeni mərhələyə qədəm qoyur: uşaqların boyu ildə orta hesabla 3-4 sm, çəkili 2-3 kq artır. Skeletin sümükləşməsi başa çatmadığından onların partada düzgün oturmasına diqqət yetirmək lazımdır. Bu yaşda ürək-damar sistemi zəif inkişaf edir. Buna görə də uşaqların hərəkətdə olmasına ehtiyac duyulur.

Kiçik məktəblilərin özlərinə məxsus **psixoloji xüsusiyyətləri** vardır: bu yaşda qeyri-ixtiyari diqqət, mexaniki hafizə, konkret təfəkkür üstünlük təşkil edir. Onların nitq bacarığı da zəif olur. Çox vaxt şagirdlər mətnləri şer kimi əzbərləyir, mexaniki yadda saxlamağa çalışırlar. Bunun qarşısı alınmasa, onlarda əzbərçilik yarana bilər. Buna görə müəllim şagirdləri mətni öz sözləri ilə danışmağa, plan tutmağa, suallara cavab tapmağa, sərbəst mövzularda kiçik inşalar yazmağa daha çox cəlb etməlidir.

Bu yaşda **əsas fəaliyyət növü təlimdir**: təlimdə uşaq biliklərə yiyələnir, tərbiyə olunur və psixi cəhətdən inkişaf edir. Müəllim şagirdlərə öz təlim əməklərini düzgün təşkil etməyə, öyrənmənin səmərəli yollarını öyrətməyə çalışmalıdır. K.D.Uşinski bunu ibtidai təlimdə bilik verməkdən də vacib vəzifə hesab edirdi.

Kiçik məktəblilərlə təlim-tərbiyə işində bu yaşın xüsusiyyətlərini nəzərə almaq mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onlardan başlıcaları aşağıdakılardan ibarətdir:

a) kiçik məktəblilər hər şeyi öyrənməyə can atırlar; bunu nəzərə alıb şagirdlərdə müəllimə tələbatı formalaşdırmaq lazımdır;

b) uşaqlar şən, emosional təbiətə malikdirlər; müəllim və valideynlər bədii əsər və filmlərdən, canlı sözdən istifadə edib onlarda yüksək mənəvi hisslər (vətənə məhəbbət, xeyirxahlıq, qayğıkeşlik, diqqətlik və s.) aşılamağa çalışmalıdırlar;

c) kiçik məktəblilərdə ünsiyyət tələbatı güclüdür; bunu nəzərə alıb uşaqları kollektiv tədbirlərə, birgə oyuna, əməyə cəlb etmək, onlarda kollektivçilik, yoldaşlıq, dostluq, nəzakətlik, qızlara qarşı diqqətlik kimi keyfiyyətlər aşılamaq lazımdır;

ç) uşaqlar təsir altına tez düşür, müəllimə inanır, onun dediklərini sözsüz yerinə yetirirlər. Bundan şagirdlərin düzgün tərbiyəsi üçün istifadə edilməlidir;

d) ibtidai sinif şagirdləri müəllimin tapşırıqlarını böyük həvəs və səylə yerinə yetirirlər. Müəllim və valideynlər müəyyən tapşırıqlar sistemi tətbiq etməklə, uşaqları həvəsləndirməklə onlarda müsbət keyfiyyətlər tərbiyə etməyə nail ola bilərlər.

Kiçik yaşlı şagirdlərin psixi inkişafının da özünəməxsus keyfiyyətləri vardır. Bu yaş dövründə uşaqların iradi (ixtiyarı) diqqəti nisbətən zəif inkişaf etmiş olur. Onlar uzun müddət fikirlərini toplamaqda çətinlik çəkir, diqqətlərini iki iş üzərində bölə bilmirlər. Ona görə də, valideynlər də, müəllimlər də uşaqların diqqətinin formalaşmasına qayğı göstərməlidirlər. Ona görə ki, “diqqət ruhumuzun elə bir yeganə qapısıdır ki, süurumuzda olan hər bir şey mütləq buradan keçir. Deməli, təlimin heç bir kəlməsi bu qapıdan keçmədən uşağın ruhuna daxil ola bilməz...” Uşağı bu qapını açıq saxlamağa çalışdırmaq birinci dərəcəli əhəmiyyətli işdir, təlimin bütün müvəffəqiyyəti buna nail olmaq üzərində qurulur. Uşaqlarda fəal (ixtiyarı) diqqəti inkişaf etdirmək vacibdir. Çünki fəal diqqətdə əşya insane üzərində deyil, insane əşya üzərində hakim olur.

Uşaqların diqqəti onların maraqları ilə çox əlaqədardır. Maraq diqqətin güclənməsinə səbəb olur. Bu yaşda olan uşaqlar müxtəlif məsələlərlə maraqlanır və çoxlu suallar verirlər. Belə suallara cavab vermək zəruridir. Kiçikyaşlı məktəblilərdə mexaniki hafizə qüvvətli olsa da, saxlanması yalnız mexaniki yolla deyil, həm də məntiqi yolla olur. Bu yaş dövrünü səciyyələndirən xüsusiyyətlərdən biri də onlarda təfəkkürün inkişafıdır. Şagirdlər ətraf aləmin hadisələrinin səbəb-nəticə əlaqələrinin mahiyyətinə dərinlən nüfuz etməyi öyrənmədən əvvəl bu yaş dövründə təfəkkür məşqləri keçir. Bu məşqlər nəticəsində onlar əşya və hadisələrin mahiyyətini görürlər. Uşaqlar canlı obrazı əvvəlcə görür, sonar onu təsəvvür edir və təsəvvüründə yaradır.

Kiçikyaşlı məktəblilər daim axtarışda olub bilmədiklərini öyrənməyə həvəs göstərirlər. Onlar ətraf aləm, təbiət, əmək, müxtəlif əşyalarla tanış olur, onların keyfiyyət və xüsusiyyətlərinə dair biliklərə yiyələnirlər. Təbiət hadisələrini dönə-dönə müşahidə etdikcə, uşaqlar onların başvermə səbəbləri ilə maraqlanırlar. Getdikcə onların əlamət və keyfiyyətlərinə daha dərinlən bələd olmağa çalışırlar. Belə ki, uşaqları nə üçün yağış, qar yağır, külək əsir, tufan baş verir, zəlzələ olur, adamlar bir-birini öldürür, müharibə edirlər, adamlar qocalır, ölür və s. kimi problemlə məsələlər daha çox düşündürür. Uşaqlar sinifdən sinifə keçdikcə havanın vəziyyətini, hər fəslin özünəməxsus əlamətlərini öyrənir, bu sahədə öz təsəvvür və anlayışlarını genişləndirirlər. Onlar ev heyvanları haqqında müəyyən biliklər əldə edir, onların adamlara nə kimi fayda verdiklərini öyrənirlər. Uşaqlar öyrənirlər ki, təbiət müxtəlif səslər, rənglər və formalarla zəngindir. Təbiət eyni vaxtda bir neçə duyğuya təsir edir. Meşədə, parkda olarkən uşaqlar yaşıl yarpaqları, güllərin, çiçəklərin bir-birindən fərqlənən rəngini görür, onların ətrini hiss edirlər. Bu kimi məsələlər uşaqları heyretləndirir. Göy gurultusu, ildırım çaxması, vulkan püskürmələri uşaqları düşündürür.

Kiçikyaşlı məktəblilərin cinsi tərbiyəsi

Avstriya psixiatri Ziqmund Freyd (1856-1936) XX əsrin əvvəllərində müəyyən etmişdir ki, şəxsiyyətin strukturunda şüur tərəfindən idarə olunmayan cəhət və əlamətlər vardır. Bəzən insan bu və ya digər bir hərəkətə yol verir, lakin hansı səbəbə görə başqa cür deyil, məhz belə bir hərəkət etməsini əsaslandırmaqda çətinlik çəkir. Z.Freyd bu cür hadisələrin səbəbini belə izah edir: şəxsiyyətin inkişafı iki təbii instinklə bağlıdır. Bunlardan biri nəslin davam etdirilməsi (yəni cinsi amillə), digəri isə insan həyatının mühafizə edilməsi (yəni ölümdən qorxmaqla) ilə bağlıdır. Freyde

görə insanın bütün bütün yaradıcı fəaliyyəti sosial amillər tərəfindən deyil, bioloji amillər tərəfindən şərtləndirilir.

Fəaliyyətin sosial amillərlə deyil, seksual hisslərlə şərtləndirilməsi sırf burjuva nəzəriyyəsidir və sovet alimləri onu rədd edirlər. Çünki seksual hissləri şüur özü idarə edir; şüurun köməyi ilə bu hissləri nizama salmaq lazımdır.

Sovet məktəbində cinsi tərbiyənin başlıca məqsədi oğlanlar və qızlar arasındakı münasibətləri düzgün istiqamətləndirməkdən, müəyyən məcraya salmaqdan və şəxsiyyətin inkişafında cinsi əlamətlərin spesifik cəhətlərini nəzərə almaqdan ibarətdir. Oğlan – qız münasibətləri heç də təkcə simpatiya və antipatiya münasibətləri olmayıb, eyni zamanda əxlaqi münasibətlərdir. Simpatiya-antipatiya münasibətləri (necə deyərlər, intim münasibətlər) məhz tərbiyəvi təsirlərin nəticəsində düzgün istiqamət alır, inkişaf edir və formalaşır.

Son vaxtlar elmdə “akselerasiya” anlayışına tez-tez rast gəlmək olur. Akselerasiya – sosial amillərin təsiri ilə orqanizmin psixofizioloji funksiyalarının inkişafının sürətlənməsi şəklində izah olunur. Akselerasiyanı tədqiq edən alimlərin gəldikləri nəticəyə görə, orqanizm daha tez yetişir və sürətlə inkişaf edir. Bu isə tələb edir ki, ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərə oğlan – qız münasibətləri haqqında elmi məlumat verilsin, qadın və kişinin, ana və atanın ailədəki, cəmiyyətdəki funksiyaları onlara çatdırılsın. Cinsi tərbiyə ilə əlaqədar olaraq məktəbin başlıca vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir: oğlanlar və qızlar arasında qarşılıqlı hörmət, qarşılıqlı anlaşma münasibətlərinin tərbiyə edilməsi; məhəbbət, sevgi, vurulmaq kimi intim hisslərin şərh və tərbiyə edilməsi; cinsi bioloji və sosial problemləri haqqında şagirdlərə tam elmi, lakin yığcam məlumat vermək; cinsin təbiətindən irəli gələn atalıq və analıq, kişilik və qadınlıq kimi əlamətlərin başa salınması; gələcəkdə gənclərin gözəl ailə qura bilmələri üçün onlara zəruri tövsiyə və məsləhətlərin verilməsi və s.

Şagirdlər dərk etməlidirlər ki, qadın təbiət tərəfindən ana olmaq üçün yaradılmışdır, hər bir qız özünün bioloji inkişafı prosesində ana olmaq mərhələsinə yaxınlaşır, analıq funksiyasını yerinə yetirmək üçün yetkinləşir. Qadın (qız) təbiəti daha incə, daha zərif olur. Qadınlarda həssaslıq, nəvaziş, zəriflik kişilərə nisbətən daha güclü olur. Onların zərif, incə qəlbi ilə düzgün rəftar etmədikdə pis nəticələr meydana çıxır: onların qəlbi tez sınır, tez inciyirlər. Oğlanlar bu xüsusiyyətləri bilməli və qızlarla rəftar zamanı nəzərə almalıdırlar. Hər bir oğlan bilməlidir ki, qızlar öz təbiətinə görə ondan nəvaziş, qayğı, hörmət, diqqət tələb edir. Belə olmadıqda Didro demişkən kişilər “kobud” təbiətləri ilə qadınlardan qəlbini tez sındırırlar. Oğlanlar öz cinsi xüsusiyyətlərinə görə qızlar qədər nəcib və həssas ola bilmirlər. Onlar daha çox dəliqanlı olmağı, “qəhrəmanlıq” göstərməyi üstün tuturlar. Qızlar incəsənətə, estetika məsələlərinə, bədii ədəbiyyata daha çox meyl göstəriirlər, oğlanları isə romantika cəlb edir. Texnika və idman oğlanlar tərəfindən, qızlara nisbətən, üstün qiymətləndirilir.

İbtidai siniflərdə oxuyan şagirdlər özlərinin cinsi fərqlərini bir o qədər də dərinlən dərk etməlidirlər. IV-V siniflərdə cinsi fərqlərin şagirdlər tərəfindən dərk olunmağa başlaması halları müşahidə edilir; oğlan qızdan, qız oğlandan “uzaqlaşır”, arada pərdə gözlənilir. VI-VII siniflərdə qəribə hal müşahidə olunur: oğlanlar və qızlar yenidən “yaxınlaşır”, gizli şəkildə onlar bir-birini cəlb etməyə səy göstərir, biri digərinin xoşuna gəlməyə can atır. Bu dövrdə ilk vurulma halları meydana çıxır, lakin tez də sönüb çıxıb gedir. VIII-X siniflərdə bir cinsin nümayəndəsi başqasına qiymət verir, seçici münasibət yaranır, oğlan qızın və qız oğlanın hərəkətlərinə daha çox

diqqət yetirir, sevgi hissləri baş qaldırır. Çox maraqlıdır ki, qızlar özlərindən yaşlı olan oğlanlarla daha çox maraqlanırlar. Alimlərin fikrincə, bunun səbəbi qızlarda bioloji inkişafın daha tez sür'ətlə getməsidir.

Müəllim göstərilən xüsusiyyətləri bilməli və cinsi tərbiyə prosesində nəzərə almalıdır. Başlıca cəhət odur ki, müəllim hər bir şagirdi yaxşı tanıсын, onun qəlbinə yol tapa bilsin. Belə olduqda şagird sirrini müəllimdən gizlətmir və ondan ağıllı məsləhətlər ala bilər.

Ailədə ərlə arvad arasındakı münasibət uşaqlara cinsi tərbiyə baxımından elə güclü təsir göstərir ki, onun buraxdığı şirin və ya acı izlər uzun müddət şagirdin yadında qalır. Təcrübə göztərir ki, oğlanın və qızın gələcək ailə taleyi, ailə münasibətləri uşaqlıq zamanı öz evlərində müşahidə etdikləri təsiri altında formalaşır, onlar bu münasibətlərdən yaxa qurtarmaqda çox çətinlik çəkirlər. Ata və ana öz hərəkətləri ilə uşaqların hörmətini qazana bilirsə, uşaqda böyüyə və ümumiyyətlə insana hörmət hissi yaxşı formalaşır. Bacı ilə qardaşın arasındakı münasibət tədricən oğlan ilə qız arasındakı münasibətə çevrilir. Bacısına hörmət etməyi bacarmayan oğlan ümumiyyətlə qıza hörmət etməkdə ciddi qüsurlara yol verir. Ananı insan yerinə qoymayan atanın oğlu gələcəkdə öz həyat yoldaşı ilə kobud rəftar edir. “Ana çıxan ağacı qızı budaq-budaq gəzər” xalq məsəlində bir həqiqət vardır. Axı, adətən, uşaq valideynlərinin tökdüklərini yığışdırır. Tərbiyədə mühit qüvvətli amillərdən biri olduğu üçün cinsi tərbiyədə də ailə mühiti öz təsirini göstərir.

Cinsi tərbiyə məsələlərində məktəbin də öz payı vardır. Bioloji fənlərin tədrisi prosesində şagirdlərə orqanizmin inkişaf xüsusiyyətləri haqqında məlumat verilir; humanitar hənələr oğlan və qızlar arasında etik münasibətləri formalaşdırır. Oğlanlar və qızlar on bir il bir yerdə təlim-tərbiyə alır, eyni kollektivdə fəaliyyət göstərir, birgə səy nəticəsində müxtəlif tədbirlər hazırlayıb həyata keçirirlər. Bu prosesdə onların arasında müxtəlif münasibətlər yaranır, bəziləri inkişaf edib möhkəmlənir, bəziləri tədricən aradan çıxmalı olur. Münasibətlərin düzgün formalaşması pedaqoji kollektivin səylərindən çox asılıdır.

Oğlanlar və qızlar arasında düzgün münasibətlərin formalaşması ətraf mühitdən, ictimaiyyətin fəaliyyətindən də asılıdır. Yaşlılar, təqaüdə çıxmış təcrübəli şəxslər, milis nəzdindəki uşaq otaqlarının işçiləri, qonşular bu mühüm işdən kənarında qala bilməzlər.

Oğlanlar və qızları bir-birinə bağlayan, onların arasında səmimi yoldaşlıq və dostluq münasibətlərinin yaranıb möhkəmlənməsinə səbəb olan, onların bir-birini yaxşı tanımasına, bir-birini başa düşməsinə şərait yaradan başlıca sahə birgə fəaliyyətdən ibarətdir. Təlim tapşırıqlarının birgə yerinə yetirilməsi, ictimai-faydalı işlərin birgə icrası, yürüşlərin birgə keçirilməsi, gecələrin təşkili və s. oğlanlar və qızlar arasında zəruri münasibətlər formalaşdırmaq baxımından olduqca faydalıdır.

Oğlanlar və qızlar arasındakı münasibətləri tərbiyə etmək işinə həmin münasibətləri öyrənməklə başlamaq lazımdır. Müəllim əvvəlcə “münasibət necədir və niyə belədir?” sualına cavab verməli, topladığı zəngin materialları təhlil etməli, lazımı nəticələr çıxarmalıdır. Münasibətlərin öyrənilməsində sosiometrik metod, anketlərin tətbiqi daha yaxşı nəticə verir. “Kiminlə bir partada oturmaq istərdin?”, “Ən çox kiminlə bir yerdə olmağı arzu edirsiniz?”, “Yürüşə kiminlə çıxmaq istərdin?”, “Kimin xasiyyətini xoşlayırsan və nə üçün?”, “Əsl yoldaşı necə təsəvvür edirsiniz?” tipli suallara cavab almaq, birgə fəaliyyət prosesində şagirdləri müşahidə etmək, müstəqil xarakteristikaların tərtibi və s. müəllimə imkan verir ki, lazımı faktlar toplaya bilsin.

Əldə edilmiş materiallara əsasən şagirdlərlə söhbət keçirmək, şagirdləri oğlanlarla qızlar arasında düzgün münasibət formalaşdırmağa müsbət təsir göstərən fəaliyyət növlərinə cəlb etmək, müvafiq bədii əsərlərin müzakirəsini keçirmək bu işdə yaxşı nəticə verir.

Məktəb təcrübəsi göstərir ki, oğlanlar və qızlar arasında əxlaqi münasibətlərin formalaşdırılması baxımından iki cür ifrata varmaq halı müşahidə edilir: müəllimin münasibətlərin tərbiyəsi üzrə lazımi iş aparmaması; yaranmış mənfi münasibətləri tez-tez kollektivin müzakirəsinə verməsi. Bunların heç biri düzgün hesab edilə bilməz. Fərdi söhbətlər, şagirdin qəlbini ələ almaq yolu ilə ona göstərilən təsirlər daha yaxşı nəticə verir. İntim münasibətləri kollektivin müzakirəsinə vermək, bir qayda olaraq, xeyir vermir, şagirdin hissiyatına toxunur, qəlbi sındırılır.

Freydizmin əksinə olaraq, sovet alimləri belə hesab edirlər ki, seksual hisslər şüur tərəfindən idarə edilir. Ona görə də şagirdlərdə cinsi şüurun formalaşdırılması vacib məsələlərdən biridir. Bu münasibətlə, adətən, oğlanlar və qızlarla ayrılıqda söhbət keçirmək lazım gəlir. Oğlanlar arasında “Qızlara münasibət necə olmalıdır?”, “Qadın qəlbinə toxunmaq nə deməkdir?”, “Ana nə üçün müqəddəsdir?” kimi mövzularda söhbətlər və digər tədbirlər keçirmək olar. Qızlar üçün “Məhəbbət nədir?”, “Özünə həyat yoldaşı seçmək nə deməkdir?”, “Ailə nə üçün dağılır?”, “Qadınlıq isməti nədir?”, “Qaynanaya münasibət necə olmalıdır?” və s. mövzularda söhbətlər keçirmək mümkündür. Yaxşı olar ki, oğlanlar üçün söhbətləri müəllimlər, qızlar üçün söhbətləri müəllimələr təşkil etsinlər. Müasir toy adətləri, cehiz əhvalatı və s. də söhbət mövzuları ola bilər. Qohumla evlənməyin bəzi mənfi cəhətləri, ailə qurmaqda irsi əlamətlərin rolu kimi problemlərin elmi əsasları şagirdlərə çatdırılmalıdır.

NƏTİCƏ

Bütün dövrlərdə və bütün mədəniyyətlərdə insan təsnifatının ən geniş yayılmış üsulu onun kişi və qadına bölünməsidir. Cins insanın heç zaman yaddan çıxarmadığımız yeganə atributudur. Biz gözün və saçın rəngini, uzun cizgilərini, insanın əynindəki paltarını və üstündə hansı bəzək əşyasının olduğunu unuda bilərik. Lakin onun kişi yaxud qadın olduğunu heç bir vaxt yaddan çıxarmırıq. Son onilliklər ərzində insanlar kişi və qadın təsnifatına daha çox diqqət verməyə və onun müxtəlif mənə aspektləri barədə suallar verməyə başlamışlar. Bu suallar tək psixologiya və o cümlədən sosial psixologiyada deyil, həm də humanitar elmlərin digər sahələrində meydana çıxır. Həmin problemlə bağlı sosial psixoloqların fikri olduqca vacibdir, çünki onlar diqqəti davranışımızı «maskulin» yaxud «femin» kimi formalaşdıran norma və rollara yönəldir. Qadın və kişinin psixoloji xasiyyətnamələrindəki fərq bəlkə də kişi başlanğıcının birinciliyini və üstünlüyünü sübut etmək məqsədi güdən alimləri həmişə maraqlandırmışdır, çünki qadının psixoloji xasiyyətnaməsi kişi alimləri tərəfindən diqqətə layiq sayılmırdı. Mahiyyətə müəyyən mənada qadının psixoloji əlamətlərinə toxunan ilk psixoloq-alim Avstriya psixoloqu, psixanalizin müəllifi Ziqmund Freyddi və o qadını yarımçıqlıq kompleksindən əziyyət çəkən, kişi cinsiyyət üzvləri arzusunda olan və ona həsəd aparən «alçaldılmış kişi» kimi təsvir edirdi. Sonralar Karl Qustav Yunq Animu kişi şəxsiyyətinin şüursuz qadın tərəfi, Animusu isə qadın şəxsiyyətində şüursuz kişi tərəfi kimi qeyd edərək, heterogen şəxsiyyət strukturundan söhbət açır. Karen Horninin neofreydizmini qadın psixologiyasının

rüşeymi hesab etmək olar. Karen Horni öz nəzəriyyəsində psixanalizin irəli sürdüyü kompleksləri alt-üst edərək və psixologiyada sosiomədəni yanaşmanı inkişaf etdirərək, cinsi rolların formalaşmasında mədəniyyətin əhəmiyyətinə diqqəti yönəltməklə qadının «inkişafdan qalmış kişi» kimi nəzərdən keçirilməsini ciddi tənqiddə tutur. Alfred Adler, Erik Erikson, Bern Şon kimi bəzi Qərb psixoloqları da qadının psixoloji inkişafına müəyyən dərəcədə diqqət yetirirdi. Azərbaycan psixologiyasında professor Əbdül Əlizadə ilk dəfə olaraq cinsi dimorfizm aspektinə diqqət vermiş, psixi cins dedikdə onu dəlil sahəsinin, dəyərlər istiqamətinin, özünüdərk, mənəvi təfəkkürün və digər psixoloji xüsusiyyətlərin formalaşması kimi nəzərdən keçirməyin lazım olduğunu qeyd etmişdir. Son onilliklərdə daha geniş anlam məqsədi ilə psixoloqlar «cins» əvəzinə «qender» sözündən istifadə edir. Çoxsaylı elmi mübahisələr nəticəsində cins və qender anlayışları arasında dəqiq sərhəd qoyuldu. Cins konkret bir insanın kim – qadın yaxud kişi olduğunu bildirir və həmin insanın bioloji statusunu göstərir. Cins (yəni bioloji xüsusiyyətlər) kişi və qadın arasındakı psixoloji və sosial fərqlərin özülü və əsası sayılır. Elmi araşdırmaların inkişafı ilə aydın oldu ki, bioloji cəhətdən kişi ilə qadın arasında fərqdən daha çox oxşarlıq mövcuddur. Bəzi tədqiqatçılar hətta qadın və kişi arasındakı yeganə dəqiq və əhəmiyyətli bioloji fərqin onların nəsəl istehsalındakı rolundan ibarət olmasında görür. Bü gün hamıya məlumdur ki, cinslər arasındakı, məsələn, kişinin yüksək boy, ağır çəki, muskul həcmi və fiziki qüvvəyə malik olması kimi «tipik» fərqlərin cinslə bağlılığı daha azdır. Məsələn, şimali-qərbi Avropa qadınlarının boyu bütövlükdə cənubi-şimali Asiya kişilərindən daha yüksəkdir. Boya və bədənin ağırlığına, həmçinin fiziki qüvvəyə yemək, həyat tərzini mühüm dərəcədə təsir göstərir ki, bu da öz növbəsində kişiyə yaxud qadınə daha artıq yemək verməyin daha düzgün olması, kalorili yeməyin kimə daha gərəkli olması, kim üçün idman məşğələlərinin daha əlverişli olması ilə bağlı ictimai baxışın təsiri altındadır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. A.Həsənov, Ə.Ağayev – Pedaqogika, Bakı 2007
2. İ.Ağayev – Uşaqlarda mədəni adət və vərdislər tərbiyəsi, Azərənəşr 1961
3. S.Axundov, A.Həsənov – Ailədə uşaqların əxlaq tərbiyəsi, Maarif, Bakı 1991
4. Ə.Bayramov – Şagirdlərdə əqli keyfiyyətlərin inkişaf xüsusiyyətləri, Bakı 1967
5. Mirzə Əhməd Mirzə Xudaverdi oğlu – Əxlaqnamə, Bakı 1975
6. A.Həsənov – Kiçikyaşlı məktəblilərin mənəvi tərbiyəsi, Bakı 1987
7. N.Kazımov – Məktəb pedaqogikası, Bakı 2002
8. S.M.Quliyev – Məktəblilərin mənəvi siması, Bakı 1982
9. Elektron resurs – <http://www.psixologiya.net>
10. Elektron resurs – <http://www.kayzen.az>

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ -----	1
Akselerasiya nədir?-----	2
Kiçikyaşlı məktəblilərin yaş xüsusiyyətləri-----	5
Kiçikyaşlı məktəblilərin cinsi tərbiyəsi-----	6
NƏTİCƏ -----	9
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT -----	11